

**QASHQADARYO XALQ DOSTONLARI
(SHOMUROD BAXSHI VA QODIR BAXSHI
IJODI MISOLIDA)**

Gulandon Gulliyeva

*Xalqaro innovatsion universiteti
“Lingvistika (o‘zbek tili)” yo‘nalishi magistranti*

**FOLK EPICS OF KASHKADARYA
(AS EXAMPLES OF WORKS OF SHAMUROD
BAKHSHI AND KADIR BAKHSHI)**

Gulandon Gulliyeva

*International Innovation University
Master’s degree student in Linguistics (Uzbek
language)*

**НАРОДНЫЕ ЭПОСЫ КАШКАДАРЬИ
(НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ШАМУРОДА
БАХШИ И КАДЫРА БАХША)**

Гуляндон Гуллиева

*Международный инновационный университет
Магистрант направления «Лингвистика
(узбекский язык)»*

E-mail: gulliyevag22@gmail.com

Orcid: 0009-0009-1346-3373

Doi:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17162361>

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada Qashqadaryo baxshichilik maktabining yirik vakillari Shomurod baxshi va Qodir baxshi ijodi haqida so‘z yuritiladi.

Ayniqsa, Shomurod baxshi va Qodir baxshi repertuarida alohida o‘rin tutuvchi dostonlar badiiyati va o‘ziga xos til xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Shomurod baxshi hamda Qodir baxshilarning mahorati shundaki, ular o‘zlari yashayotgan elning har bir odatini, sheva tilini yaxshi bilgan, til qatidagi ezgu g‘oyani anglab yetgan va asar voqealari matniga zargarona singdira olganlar

Kalit so‘zlar: Baxshichilik maktabi, og‘zaki doston, termalar, do‘mbira, repertuar.

Аннотация: В данной научной статье рассматривается творчество Шамурада Бахши и Кадыра Бахши, видных представителей кашкадарьинской школы бахши.

В частности, эпосы, занимающие особое место в репертуаре Шамурада Бахши и Кадыра Бахши отличаются своим художественным качеством и уникальными языковыми особенностями.

Мастерство Шамурада Бахши и Кадыра Бахши заключалось в том, что они знали все обычаи и диалекты народа, среди которого жили, понимали благородные идеи языка и умели искусно включать их в текст событий произведения.

Ключевые слова: Школа бахши, устный эпос, термы, думбира, репертуар.

Annotation: This scientific article discusses the work of Shomurod bakhshi and Kadyr bakhshi, prominent representatives of the Kashkadarya school of bakhshi.

In particular, the epics that occupy a special place in the repertoires of Shomurod bakhshi and Kadyr bakhshi are distinguished by their artistic quality and unique linguistic features.

The skill of Shomurod bakhshi and Kadyr bakhshi lies in the fact that they knew every custom and dialect of the people they lived in well, understood the noble idea in the language, and skillfully incorporated it into the text of the events of the work.

Key words: school of bakhshi art, oral epic, termi, drum, repertoire.

KIRISH

Ma'lumki, xalq og'zaki ijodida dostonlar alohida o'rin tutadi. Aslini olganda, doston so'zi forschadan olingan bo'lib, "qissa", "hikoya", "tarix" ma'nolarini ifodalaydi.¹ Dostonda muayyan voqea liro-epik tasvir vositalari yordamida hikoya qilinadi. Unda hayot, voqelik keng ko'lamda qamrab olinib, bir yoki ikkita bosh qahramon ishtirok etadi, personajlar esa ko'p bo'ladi. Syujeti esa sertarmoq, rang-barang. Xalq og'zaki ijodida dostonlar nazm va nasrda, yozma adabiyotda esa nazmda bo'lgan.² O'roz Haydarning yozishicha, xalq og'zaki ijodi ramzlarga boyligi, inson mohiyatini ezgulikka uyg'unlashtirishi, orzu – umid shohsupasida saodat mayog'ini baland tug' etishi bilan hayotga muhabbat uyg'otadi. Xalqonalik og'izga kelgan so'zni jirlash emas, har bir so'z tiniqligi, ma'nodorligi, turfa belgisiz ishoralarda tovlanishi, his- tuyg'ularimizni «elpishi», mazmun ko'lamdorligi qanot yoyishi barobarida ruhsiz olamimizga hurlik epkinini ulashishi bilan san'at maqomini o'rinlatadi.

Xalq og'zaki ijodining go'zal va betakror namunasi bo'lgan baxshichilik san'ati ming yillar davomida ardoqlanib kelmoqda. Prezidentimiz tashabbusi bilan Xalqaro baxshichilik san'ati festivalini o'tkazish yo'lga qo'yildi. Birinchi bor Surxondaryo zaminida, keyinchalik Nukus va Guliston shaharlarida tashkil etilgan Xalqaro baxshichilik san'ati festivali ushbu san'at rivojiga dunyo xalqlari e'tiborini qaratishga qo'yilgan qadam bo'ldi.

METODLAR TAHLILI

Mamlakatimizning barcha viloyatlarida o'ziga xos baxshichilik maktablari mavjud. Qashqadaryo baxshichilik maktabi shakl va mazmun jihatidan ajralib turadi. Abdulla baxshi Nurali o'g'li, Tog'ay baxshi, Zoir baxshi Qo'chqor o'g'li, Umir baxshi Safarov, Azim shoir Xo'jaev, Shomurod baxshi Tog'ay o'g'li, Qodir baxshi Rahim o'g'li, Qahhor va Abdumurod Rahimovlar va boshqa yuzlab baxshilarimiz o'z maktabini yaratib, xalq og'zaki durdonalarini kuylab kelgan va kuylamoqda. Qashqadaryo dostonchilari, jumladan dehqonobodlik Qodir baxshi Rahim o'g'li, chiroqchilik Azim shoir, qamashilik Hazratqul baxshi Xudoyberdi o'g'li kabi baxshilarning ovozlari Turkiya, AQSh, Rossiya, Fransiya, Hindiston, Mo'g'iliston va boshqa xorijiy mamlakatlarga yetib borgan.

Qashqadaryoda Dehqonobod va Chiroqchi baxshichilik maktablari, ayniqsa, o'ziga xosligi bilan nufuzga ega. Bu maktab baxshilari xalq dostonlari, termalarni

¹ http://turizm/kasaba.uz/uz/uzbek_legends_and_mythes/national_heroic_epic_tale

² <https://qomus.info/encyclopedia/cat-d/doston-uz/>

ichki ovozda ijro etadiki, botiniy sezgimiz torlarini chertishga qodir va ruhiy olamimizni junbushga keltiradi.

Qashqadaryo dostonlari haqida gap borganda, sinkretik soʻzi bu janrdagi asarlarda soʻz, musiqa, xonandalik, hofizlik, badiiy oʻqish, notiqlik, aktyorlik sanʼatlarining uygʻunlikda namoyon boʻlganida aks etadi. Koʻp asrlik tarixga ega dostonlarni kuylagan baxshilarda yuqorida qayd etilgan sanʼatlar toʻliq uygʻunlashib, boz ustiga badiha sanʼati namoyon boʻladi. Ayniqsa, Qodir baxshi (1937 – 1986) faqat repertuarining boyligi bilan emas, balki yoqimli, shirador ovozi, ayniqsa, musiqa asboblari yaxshi chalish iqtidori bilan ajralib turgan. U doʻmbiradan tashqari, dutor, rubob, tor, gʻijjak, qoʻbizda mohirlik bilan kuylar ijro etib, doston yoxud terma aytavergan, yo aksincha, boshqa cholgʻu asboblardagi kuylarni doʻmbirada ijro etgan.

NATIJALAR

“Doston” soʻzining yana bir maʼnosi bor. U – xalq orasida gapirilmoq, kuylanmoq, ogʻizga tushmoq deganidir. Demak, dostonlarda ishtirok etgan qahramonlar, bir tomondan, asardagi obraz sifatida qayd etilsa, ikkinchi tomondan, el ogʻziga tushuvchi, shuhrat topuvchi inson tushunchasini ham oʻzida singdirgan boʻladi. Natijada, ayniqsa, ijobiy qahramonlarning ogʻizga tushishi yoki xalq mehrini qozonishiga olib keladi. Binobarin, ming yillik tarixga ega “Alpomish”, “Goʻroʻgʻli” turkumidagi “Goʻroʻgʻlining tugʻilishi”, “Malika ayyor”, “Ravshan” hamda “Kuntugʻmish”, “Rustamxon”, “Oshiq Gʻarib va Shohsanam” kabi oʻnlab dostonlar oʻz qahramonlari bilan asrlar davomida xalqimiz qalbidan mustahkam joy olgan.³ Qodir baxshi repertuaridagi “Alpomish”, “Yodgor”, “Kuntugʻmish”, “Shirin va Shakar”, “Rustam”, “Murodxon”, “Yusuf va Ahmad”, “Yusuf va Zulayho”, “Guroʻgʻlining tugʻilishi”, “Zaydinoy”, “Guroʻgʻli va Yunus pari”, “Shahidnoma” singari 70 ga yaqin dostonlar, koʻplab terma va ertaklarni ijro etgan. Ammo u bilgan dostonlarning juda oz qismi va bir necha termalar yozib olingan, xalos.

Qashqadaryolik Shomurod baxshi (1932-2020) ham xalq baxshichilik sanʼatida oʻziga xos maktab yaratgan baxshilardan hisoblanadi. Uning yuz kitobga jo boʻlgilik dostonlari xalqimiz orasida mashhur.

***Elimdan adashgan yolgʻiz soʻnaman,
Bulbul boʻlib gul shoxiga qoʻnaman,
Enasoyga dardim aytib jiladim,
Ishim bilan Irtishlarga jiladim,
Hoy-hoy, oy-y-y-y, hey-hey-y-y-y.***

³ http://turizm/kasaba.uz/uz/uzbek_legends_and_mythes/national_heroic_epic_tale

Tadqiqotchi Kamoliddin Egamqulovga ko'ra, Shomurod baxshi Qashqadaryo baxshilik an'anasiga ko'ra, bo'g'iz ovozda, faqat birgina cholg'u asbobi (do'mbira) yordamida, yakka holda kuylaydi. Chiroqchi baxshichiligagina xos bo'lgan, asosan, "Mekkam chol", "Guldana", "Qashqadaryom" kabi termalarni kuylaydi. Qashqadaryo dostonchiligining boshqa maktablaridan asosiy farqi shundaki, u kuylagan terma va dostonlarda ruscha so'zlardan ko'p foydalanadi. Bunga sabab shoirning tili rus tilida chiqqanidadir: "Alpomishning oti Boychubor o'ynab kelib, Alpomishga: "Davay ede sadetis, kim do'st, kim dushmanligini menga ko'rsat", - dedi".

Shomurod baxshining badiiy mahorati va yuksak iste'dodi uning har bir dostonida, xususan "Ovsar dev bilan Gupsar dev" dostonida namoyon bo'ladi.

Bayon aylar bil jel endi o'tadi,

Senday martti parizoda tushlarida ko'radi.

Bir ko'k otni minibgina keladi,

Besh yuz devda kallasini chapchaday qib juladi.

Shu jigita oshiq bo'gan piroqman,

Otim Masqa pari parilarding sardori.

Qodir baxshining (taxallusi; asl nomi Abdi Rahimov) "Kelinoy" ("Norguloy") dostoni adabiyotshunos olim Abduolim Ergashev ta'biri bilan aytganda, goh terma, goh tarixiy qo'shiq tarzida, goh doston shaklida Dehqonoboddagi har bir xonadonga, har bir keksayu yosh, erkagu ayol qalbiga kirib borgan. Folklorshunos Abdum o'min Qahhorov yuzdan oshiq kishidan har xil hajmdagi – epik voqealar va lirik qo'shiqlar hamda doston shaklidagi variantlarni yozib olib, ilmiy tahlil qildi va 1972 yili "Kelinoy" turkum dostonlarining o'ziga xos xususiyatlari va g'oyaviy asoslari" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini yoqladi. Olim "Kelinoy" turkumidagi dostonlarni o'rgangan holda, yigirmadan ortiq variant orasida Qodir baxshi kuylagan "Kelinoy" – "Norguloy" dostoni qiziqarli syujeti, yaxlit kompozitsiyasi, yuksak badiiyati bilan ajralib turishini qayd etadi. Abduolim Ergashevga ko'ra, buning bir nechta sabablari bor. Birinchidan, hali hech kim Qodir baxshidek Samarqandu Qashqadaryo – Surxondaryo hamda boshqa baxshichilik maktablari vakillaridan dostonlar eshitib, mahoratini oshirmagan. Ikkinchidan, u barcha dehqonobodlik, surxondaryolik qo'ng'irotlar, elda doston – terma kuylab yurgan oqinlar kabi "Kelinoy" haqidagi qo'shiqlarni ko'p bilgan. Qolaversa, Qodir baxshi Norguloy xolasining taqdiridan ham ilhomlangan. Yoshlikdan: "Xola, men sizni doston qilaman", deb aytar ekan. Xalq og'zaki ijodidan yaxshi xabardor Norguloy opa ham boshidan o'tgan voqealarga to'n kiydirib, jiyaniga takror – takror so'zlab berarkan.

Shu omillarning barchasi “Kelinoy” dostonining Qodir baxshi varianti yuzaga kelishini ta’minlagan.

*Ey ko‘ringan, qorli tog‘lar,
Bundan so‘ltoq o‘tdi denglar.
Ko‘kda uchgan satta zog‘lar,
Qonlar yutib ketdi, denglar.
Tandan jonni sotdi denglar,
Ko‘kda oyi botdi denglar.
Boshin cho‘zib tiklab turgan,
Go‘sht qarashib g‘ajir qushlar,
Bundan So‘ltoq o‘tdi denglar,
Qonlar yutib ketdi denglar.*

Abduolim Ergashevga ko‘ra, Qodir baxshi “Kelinoy”da kundalik turmush tarzini epik makon, epik zamonga ko‘chirib, yonverimizdagi shaxslarni esa epik qahramon darajasiga ko‘tardi. Qodir baxshi “Kelinoy” dostonini dastlab, “Masharoy”, ikkinchi va uchinchi marta “Norguloy” deb yozdirgan bo‘lib, har uchala variant bir – biridan mazmunan chuqur va badiiy yetukligi bilan ajralib turadi. Qodir baxshi qog‘ozga tushirilgan to‘rtinchi variantda o‘tov tikish, yoramazon aytish, kelinsalom kabi marosimlar kabi an’anaviy tasvirlarni kiritadiki, bu xalqimiz urf-odamlarining muayyan qirralarini avlodlarga yetkazilishida muhim badiiy va etnografik ahamiyatga ega. Binobarin, Qodir baxshi kuylagan “Kelinoy” (“Norguloy”) yoshlar sevgisini o‘ziga xos ruhiy holatlarda talqin qila olgani, o‘zbek qizlarigagina xos fazilatlar, ibo-hayo va kurashchanlikni ifodalagani bilangina emas, milliy urf – odatlar, rasm – rusumlarni va o‘ziga xos til xususiyatlarini ipidan ignasigacha o‘zida mujassamlashtirgani bilan ham beqiyos ahamiyatga ega.

XULOSA

Muxtasar aytganda, Qodir baxshining yutug‘i shundaki, o‘zi yashayotgan elning har bir odatini, sheva tilini yaxshi biladi, til qatidagi ezgu maqsadni anglab yetadi va asar voqealari matniga zargarona singdiradi. U kuylagan dostonlar betakror badiiyati va o‘ziga xos til xususiyatlari bilan o‘zbek xalq og‘zaki ijodida munosib o‘rin tutadi. Shomurod baxshining kuylagan terma va dostonlari tahlili asosida shuni ayta olamizki, Shomurod baxshi badiiy mahorati kuchli bo‘lgan, novator, iqtidorli baxshi bo‘lgan. U baxshichilik san’atining yashovchanligiga salmoqli hissa qo‘shgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. http://turizm/kasaba.uz/uz/uzbek_legends_and_mythes/national_heroic_epic_tale
2. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-d/doston-uz/>
3. Imomov K., Mirzaev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi.-T.: O'qituvchi, 1990.-B.450.
4. Saidov M. O'zbek dostonchiligida badiiy mahorat.-T.: Fan, 1969.-B.380.
5. Ergashev A. Ketayotir oy pari, gala qizdan ilgari./ –Toshkent, «Yoshlik» jurnali, 2020 yil.-№ 7-8-son.-B.45-55.
6. Ergashev A. Qashqadaryo-Surxondaryo dostonchiligi.-Toshkent: Fan, 2008.-B.300.
7. Turdimov Sh. O'zbek mifologiyasi va folklori.-Toshkent: Ilm va fan, 2023.-B.142.